

ADATTÁR.

A BÁNK BAN EGYIK MELLÉKFORRÁSA.

A nagy magyar tragédiaíró százötvenéves születési évfordulójának lepergése adott alkalmat arra, hogy kezünkbe vegyünk egy régi könyvecskét, melynek egyetlen példányát a Soproni Evangélikus Líceum önképzőköre őrzi.

Különös véletlen, hogy ez az önképzőkör: a Magyar Társaság — mely a legrégebb az országban — ugyancsak nemrég ünnepelte százötvenéves fennállását. Sok-sok értékes ereklyéje közt egyike a legkedvesebbeknek az a kis kötet, melynek címe: *OTTÓ, vagy a zabolátlan indulatok aldozatja*. Egy szomorú történet Jeruzsálemi András magyar király idejéből. Magyarul kiadta Cseri Péter. Pesten, N. Kiss István nemzeti könyvtárusnál találhatik. 1812.

Az elbeszélés arról szól, hogy II. Endre király, aki éppen a Szent-Földre készül, távolléte idejére Bánk bánt bízta meg az ország kormányzásával. Bánk meghatottan fogadja el ezt a nemes tisztséget, s amikor e kitüntetést a királynak megköszöni, egy kéréssel is előáll. A királyné öccse, Ottó, három éve synylődik börtönben. Gonosz befolyás alá kerülve tört akkor a király ellen. Bánk azonban meggyőződött arról, hogy Ottó tettét régen megbánta, hiszen a herceg alapjában jólelkű, csak könnyen befolyásolható ifjú. A király kész megbocsátani Ottónak, annyival is inkább, mert Gertrud királyné is ezt kéri férjétől a búcsú pillanatában. Maga Bánk siet. Ottó börtönébe az örömhírrrel. Éppen utolsó pillanatban érkezik, mert a szerencsétlen — végső kétségbeesésében — mérget akar bevenni. A szabadító Bánknak Ottó örök hűségét esküszik. Ifjú szíve azonban hamarosan jöltevéje ellen fordítja. Az udvarba érve, Ottó meglátja Bánk feleségét, Melindát s első látásra halálosan beleszeret. Hasztalan akar szabadulni esztelen szerelmétől, a véletlen Melinda elé sodorja s akkor — mintegy akarata ellenére — megvallja szerelmét. Bánk felesége nagy zavarban, de határozottan visszautasítja a herceget, s hogy további ostromától megszabaduljon, eltávozik az udvarból. Ottó ágnak esik. A királyné és Bánk féltő gondoskodással állnak mellette, de jelenlétük csak ingerli a szerelmes herceget. Végül megvallja titkát nővérenek, egyszersmind közli vele azt az elhatározását, hogy sürgősen visszatér meráni házába. A királynét

nem kissé lepi meg Ottó vallomása. Mélyen sajnálja, hogy el kell válnia testvérétől éppen most, mikor férje is távol van. Megérti azonban öccse keserves helyzetét és helyesli szándékát. Kész teljesíteni Ottónak azt a kérését is, hogy elutazása előtt bocsánatot kérjen Melindától. Gertrud tehát hazahivatja megsértett barát-nőjét. Melinda meglátása azonban egyszerre véget vet a gyenge jellemű Ottó minden jó szándékának. Midőn Melindával egyedül marad, újult erővel felébredt szenvedélye erőszakosságra ragadja: „egy új Tarquinius hágja által a törvényeket s újíttja meg Lucrétianak szerencsétlenségét.” Melinda nem tud hazudni férjének. A becsületében megsértett Bánk tört ragadva rohan az udvarba. Ottó már nincs ott. „Megháborodtan, halvány orcával, a kétségbeesés miatt magánkívül” eltávozott, Bánk bán a bűntársnak vélt királynét öli meg. Ezután Melindával együtt Konstantinápolyba megy a királyhoz, hogy jelentse neki tettét. Ottó — értesülve nénje szerencsétlen sorsáról — szintén odasiet, bűnhődni akar. Kilitét fel nem fedve, ismeretlen lovagként párviadalra hívja ki Bánkot, ki halálosan megsebesíti. Bánk elődj a történeteket a királynak. Ekkor hozzák oda Ottót, ki halálos ágyán megesküszik, hogy gáztettében a királyné ártatlan volt. A király megbocsát Bánknak, ki ezután visszatér hazájába és zavartalan boldogságban él hitvesével.

A mese csaknem teljes egészében egyezik a tragédia cselekményével.

Ebből azonban korántsem szabad messzemenő következtetéseket levonnunk.

Hiszen már felületes áttekintésre is szembetűnik Cseri Péter főhősének és a tragédia Ottó hercegének merőben ellentétes alakja: ez könnyelmű, sőt — nyugodtan mondhatjuk Arany Jánossal — léha ifjú, felelőtlen szoknyavadász, amaz jólelkű, csupa szív, csupa hála és jóindulat, kít gyenge akarataért inkább sajnálunk, mint megvetünk vagy gyűlölünk.

Mi köze hát a két Ottónak vagy a két műnek egymáshoz s egyáltalán szóba jöhet-e ez az igénytelen kis elbeszélés a nagyszerű tragédia mellett?

Ez a kérdés Gyulai Páltól György Lajosig, több mint száz éven át foglalkoztatta a magyar irodalomtörténetet, jelesen Katona életrajz-íróit és a Bánk bán vizsgálóit.¹

A Bánk bánnak és Cseri Ottójának kapcsolatára nézve ma sem tudunk többet, mint amit Katona József műve első kiadásához írott előszavában elmond.

Tudvalevő, hogy Katona az *Erdélyi Múzeum* 1814. évfolyamában meghírdetett drámai pályázatra nyújtotta be tragédiájának első fogalmazását. Ismeretes az is, hogy a pályázaton, amely-

¹ Gyulai P.: *Katona József és Bánk bánja*. Bp. 1882. — György L.: *A magyar regény előzményei*. Bp. 1941. 397—399. l.

nek eredményéről, helyesebben eredménytelenségéről csak négy év múlva számol be Döbrentei Gábor, Katona műve teljességgel észrevétlen maradt. Tokody János (ki ismeri ma már a nevét!) és Bolyai Farkas dicséretben részesített művei mellett a Bánk bánról meg sem emlékeztek a bírálók.

Nem csoda tehát, ha Katona — elúnva a hosszú várakozást — 1819-ben maga rendezí sajtó alá *Bánk bánját*, s műve előszavában meglehetősen keserű hangon emlékezik meg az *Erdélyi Múzeum* pályázatáról.

Számunkra azonban nagyobb jelentőségűek azok a szavai, amelyeket ugyanebben az előszóban a hazai és külföldi történelmi források felsorolása után mond:

„Cseri Úr, vagyis inkább Müller (akitől fordította) egy történetkében Ottót veszi és Bánk által Konstantinápolynál megöleti, — igen mohón!” Majd így folytatja:

„A másik volt Bánk bán felesége. Ezt Adelajdnak neveztem. Cseri Úr Ottója még akkor nem jött kezembe. Azután akadt egy iromány is előmbe, melyben az van, hogy Michael és Simeon Miczban spanyol testvéreknek volt egy világszerte híres szépségű huguk, kit Benedictus — (Bánk —) bán, Konrád grófnak fia vett el: elismertem tehát spanyolabbnak és hiszem, hogy Müller Úr szerencsésebb volt nevének feltalálásában...”

Ebből a meglehetősen nehézkes fogalmazású pár mondatból tehát megtudjuk, hogy Katona a Melinda nevet Cseri Péter Ottójából vette, melyet ő Müller német író művének magyar fordításaként tekint.

Meg kell elégednünk ezzel a szerény eredménnyel. A *zabolátlan indulatok áldozatja* nem is tarthat igényt arra, hogy a nagyszerű tragédia létrejöttében, vagy kialakulásában egy név adásánál több szerepe legyen.

György Lajos ezen felül „a királyné néhány jellemvonását” is neki tulajdonítja. Nézetében nem osztozunk. A filológiai kutatás ugyan kedvteléssel merülhet el e feltevés vizsgálatában, érdemleges eredményt azonban semmiképen sem várhatunk tőle.

E könyvecske vizsgálatakor nem a *Bánk bánnal* való kapcsolatot az egyetlen kérdés, mely tisztázásra vár.

Az olvasónak nem kell röstelkednie a miatt, hogy Cseri Péter nevét egyáltalán nem, vagy legfeljebb csak az imént tárgyalt vonatkozásban ismeri.

Aki az irodalom jelenségeit figyelemmel kíséri, jóleső — bár igen szerény vigasztalást nyújtó — érzéssel állapíthatja meg, hogy amit a kortársak elhibáznak vagy elmulasztanak, azt az idő szerencsés kézzel hozza rendbe. Így foglalta el méltó helyét irodalmunkban *Bánk bán* és így tűnt el a széplelkű olvasók kezéből sok más román-társával együtt *A zabolátlan indulatok áldozatja*.

Százegynéhány esztendővel ezelőtt azonban Cseri Pétert még nem fődte be az ismeretlenség homálya. Elég ehhez tudnunk, hogy éppen az Ottónak olyan sikere volt a maga idejében, amellyel ma sem sok könyv dicsekedhetik: példányait annyira szétkapkodták, hogy Arany János már nem is tudta megszerezni, s Toldy Ferenc is hiába dülta fel érte a pesti könyvtárakat.²

Így érthető, hogy az 1812-iki első kiadás után „rövidesen”: tíz év múlva második kiadásra is szükség lett, amely az elsőhöz hasonlóan szintén elfogyott.

Ennek a második kiadásnak egyetlen megmaradt példánya kerülhetett Gyulai Pál kezébe,³ mert ő 1822-nek tünteti fel *Ottó* megjelenési évét és azt mondja, hogy ezt a regényt Cseri Péter 1821-ben fordította magyarra.

Csodálatos, hogy a mindenre kiterjedő figyelmű, gondos Gyulai nem vette észre a hibás feljegyzést, ami azért jelentős, mert hogyan írhatta volna Katona, egész pontos: 1819, *Jakab hava másodikiki* keltezéssel a Cserire vonatkozó, idézett szavakat, ha Gyulai közlése megfelelne a valóságnak. Az Ottó 1812-iki első kiadású példányának birtokában az irodalomtörténeti igazságnak tartozunk ezzel a kis helyreigazítással.

Hasonló tévedést kell eloszlatnunk Pintér Jenő idevágó megjegyzése tekintetében is. Magyar Irodalomtörténetében ezt olvaszuk: „Leithold német író regényében dolgozta fel a tetszetős Bonfinius részletet, ezt a regényt Cseri Péter magyarra fordította.”⁴

Leithold német íróról nincs tudomásunk. A való az, hogy a Katona említette „Müller Úr” művét a kutatóknak eddigelé nem sikerült előkeríteniök, pedig Katona József határozottan ezt nevezi meg Cseri Péter eredetijének. Heinrich Gusztáv és Gombocz Zoltán szorgalmas, alapos kutatásai nyomán⁵ azonban joggal hitjük, hogy Cseri közvetlen forrása egy német nyelvű mű volt.

Bizonyos azonban, hogy már ez is fordítás volt franciából. A francia eredeti — mint Gombocz Zoltán kimutatta — D'Ussieux: *Dékameron Français-jának Berthold, prince de Moravie* (1775) című munkája.

E Bonfini nyomán készült francia műnek csonka és a nevet eltorzító fordítása: *Leithold, ein Fragment aus der Geschichte fürstlicher Leidenschaften* (1782) tűnt fel először, mint Cseri valószínű forrása. Megkerült azonban a regény teljes német for-

² Arany J.: *Hátrahagyott munkái*. IV. 64—66. l. és utána György L.: I. m. 42.

³ Gyulai P.: I. m. 134. l.; Heinrich G.: *A Bánkban regénye*. Budapesti Szemle 1901. 285. kk. l.

⁴ Pintér J.: *A magy. irod. tört.* V. köt. 828. l.

⁵ Heinrich G.: *Bánk bán a német költészetben*. Bp. 1879. és I. m.: Gombocz Z.: *Bánk bán egy ismeretlen francia földolgozása*. Budapesti Szemle 1899. 460. l.

dítása is: *Eleonore Königin von Hungarn. Eine Geschichte von* J. L. Klein. Wien 1783. Az összevetésből kiderült, hogy ezt a munkát fordította le Cseri Péter csaknem teljes hűséggel.

Leithold a királyné testvére, s ezt Cseri Ottóval helyettesítette. Hasonlóképen került az idegen (nyilván kettős sajtóhibából származó) Zancebanus helyébe Bánk bán. E néhány névcserén és a címen kívül azonban Cseri nem változtatott a német munkán.

Fennmarad még a kérdés: hogyan nevezheti Katona a német munka szerzőjét Müller úrnak?

Heinrich megállapítása szerint az *Eleonore* jogtalan utánnyomása egy korábbi fordításnak. Szerzője könnyen lehet egy Müller nevű író, L. L. Klein pedig csak kiadója az újonnan nyomott munkának.

Ottó, a zabolátlan indulatok áldozatja tehát fordítás vagy legjobb esetben átdolgozás. Mint ilyen, szerves láncszeme annak a sornak, melynek élén Kazinczy áll, ismertebb nevű képviselői Dugonics András, Fáy András, Gaál József, Kis János és Verseghy Ferenc.

Műfajuk, mely a XVIII. századból XIX-be forduló időszak legjellegzetesebb irodalmi maradványa, s melybe az *Ottó* is sorolható: *a román*.

Erről az írásműről — György Lajos pompás fejtegetései után⁶ — most már könnyűszerrel állapíthatjuk meg, hogy a százszázötven év előtti közönség számára ugyanaz volt, mint ma nekünk a regény. Tartalmi tekintetben vagy éppenséggel irodalmi szempontból nem lehet vele szemben magas követelményeket támasztani. Annál inkább nagy érdeme a románnak, hogy magyar nyelvünket nagymértékben fejlesztette, s a kipallérozott magyar nyelven megírt elbeszélések számára olvasó közönséget teremtett. Az akkoriban napvilágot látott románok csaknem kizárólag idegen munkák fordításai, átdolgozásai.

A román a múlt század első évtizedeiben élte virágkorát, vagyis éppen akkor, amikor Cseri Péter *Ottója* megjelent.

A mű viszonylagos sikerét már láttuk.

A zabolátlan indulatok áldozatja nem egyedülálló munkája Cseri Péternek, a m. kir. helytartótanács derék jegyzőjének (élt 1778—1830). Ezenkívül még egy tucatnyi hasonló román vallja szerzőjének.⁷

* * *

Az *Ottó* eredeti kiadásának egyetlen példánya a Soproni Evangélikus Liceum önképzőkörének; a Magyar Társaságnak könyvtárában található. Abban a Magyar Társaságban, melyet

⁶ I. m.

⁷ L. erre nézve Szinnyei: *Magy. írók élete és művei* II.; részletes ismertetésüket adja György L.: I. m.

Cseri Péternek kortársa s egyéb írói ténykedése mellett a román-
nak is jelentős művelője: Kis János alapította.⁸

BENKŐ LASZLÓ.

HORVÁT ISTVAN, KIS JÁNOS, SZEMERE PÁLNÉ LEVELEI
GUZMICS IZIDORHOZ.

A pannonhalmi főapátsági könyvtár kéziratára B. K. 61/1—6 jelzet alatt őrzi a Guzmicshoz intézett leveleket. A hatalmas és értékes levelezésből Récsy Viktor közöl legtöbbet *Kalászat a pannonhalmi kéziratából* címen (IK. X. 80—87; 225—240). Ugyancsak ő közölte Kultsár István 1822. máj. 30-án kelt levelét (IK. V. 205.). Körösy László Abafi *Figyelőjében* (V. 71; 134) Szeder Fábiánnak Guzmicshoz intézett leveleit adta ki. Szemere Pálnak Guzmicshoz írt leveleit Szvorényi József közölte (Szemere Pál munkái. Bp. 1890. III. k.).

Most Horvát István, Kis János és Szemere Pálné Czoma Borbála leveleit tesszük közzé. Horvát levelei azért érdekesek, mert sok jellemző adatot szolgáltatnak a nagy álmódzó jellemének megismeréséhez. Nem kevésbé figyelemreméltók azok a levelek, amelyek Révai Miklósról szólnak. Az akadémiai törekvések történetéhez is találunk érdekes adatokat. (E levelek tüzetes értelmezése: Péntes Balduin: *Guzmics Izidor és Horvát István*. Pannonhalmi Szemle XVII. 358—364.) — Kis János levelei az 1830-as évek vallási türelmességének érdekes bizonyítékai. Különösen figyelemre méltó a Sopronban 1832. jan. 10-én kelt levél, amelyben arról tudósítja barátját, hogy kerülete evangélikus papságának megrendelésére és benne való dolgozásra ajánlja a Guzmics szerkesztette *Vallási és Egyházi Tárt*. — Figyelmet érdemel Szemere Pálné levele is Kazinczy haláláról. Élesen világítja meg Kazinczy és Szemere barátságát, valamint Kazinczy családjának nehéz helyzetét.

I. *Horvát István levelei.*

1.

Pest, 1821. febr. 21.

Tisztel. Tanító Ur, nagy érdemű Barátom Uram!

Nagyon szívesen vettem a' Szent Benedek Rendének Schematismusát, mellyet Trattner által nekem ajándékba küldött, s kötelességnek tartom e' Barátságos Indulatért forró hálámat

⁸ Otto, vagy a zabolátlan indulatok áldozatja a soproni ev. liceumi Magyar Társaság kiadásában újra napvilágot látott: *Cseri Péter három elbeszélése*. Bp. 1942. (Magy. Irod. Ritkaságok 60.)